

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

SON DÖNEM AFGANİSTAN MEDRESELERİNDE HADİS EĞİTİMİ: BELH ÖRNEĞİ

HADITH EDUCATION IN LAST PERIOD AFGHANISTAN MADRASES: THE CASE OF
BALKH

Abdulcelil ALPKIRAY

Dr., Kabil Büyükelçiliği Din Hizmetleri Ataşesi
celilalp@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4197-1896

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Nisan 2022 / 21 April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 19 Haziran 2022 / 19 June 2022

Yayın Tarihi / Published: 14 Temmuz 2022 / 14 July 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 676-703.

Cite as / Atıf: Alpkıray, Abdulcelil. “Son Dönem Afganistan Medreselerinde Hadis Eğitimi: Belh Örneği [Hadith Education in Last Period Afghanistan Madrases: The Case of Balkh]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/2 (Temmuz/July 2022), 676-703.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

Afganistan İslam tarihinin ilk dönemlerinden beri çok sayıda âlim yetiştirmiş ve hadis ilmine büyük katkıları olmuş bir coğrafyadır. Hicri ilk dört asırda Kuteybe b. Saîd, Saîd b. Mansûr, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, İbn Hibbân, Hattâbî gibi muhaddisler yetişmiştir. Tarihi süreçte hadis, fıkıh, tefsir ve tasavvuf alanında birçok âlim yetiştiren medrese geleneği Afganistan'da canlılığını korumaya devam etmektedir. Geleneksel medrese eğitimini günümüze kadar sürdüren Afganistan'da çok sayıda medrese bulunmaktadır. Son yüzyıl içinde Afganistan'da başlayan modernleşme hareketi ile birlikte dinî eğitime ve medreselere getirilen yasaklara rağmen yasal olmayan bir eğitim kurumu olarak medreseler varlığını ve işlevselliğini sürdürmüşlerdir. Halihazırda ülkede dinî eğitim veren resmi liseler ve şeriat fakülteleri bulunmakla birlikte medreseler daha büyük rağbet görmektedirler. Özellikle Taliban'ın iktidara geldiği Ağustos 2021 tarihinden sonraki süreçte medreselerin yasal hale dönüştürülecek olması sebebiyle bu medreselere rağbetin artması beklenmektedir. Çalışmamız Afganistan medreselerinin son yüz yıllık tarihi sürecini kapsamaktadır. Hint alt kıtasındaki geleneksel yorumun temsilcilerinden sayılan Diyobend medreselerinin devamı niteliğinde olan Afganistan medreseleri ve özellikle hadis eğitimleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Günümüzde siyasi iktidarı elinde bulunduran medrese kökenli siyasilerin İslam'ı yorumlama biçimleri güncel tartışmaların konusu olmaktadır. Daha çok Hanefî fıkhı ve Maturidî itikadı öne çıkan medreselerin mahiyeti, eğitim müfredatları ve özellikle hadis eksenli bakış açıları aktarılmaktadır. Çalışmamız saha araştırması çerçevesinde nitel araştırma yöntemi kullanılarak Afganistan medreselerinden elde edilen verilere yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Medrese, Diyobend, Hadis, Mevlevî.

Abstract

Afghanistan is a geography that has trained many scholars since the first periods of Islamic history and has made great contributions to the science of hadith. In the first four centuries of Hijri, Kutayba b. Saïd, Saïd b. Mansur, Abû Dawud al-Sijistânî, İbn Hibbân al-Bustî and al-Khattâbî muhaddith scholars were educated. The tradition of madrasah, which has trained many scholars in the field of hadith, fiqh and tafsir in the historical process, continues to maintain its vitality in Afghanistan. There are many madrasahs in Afghanistan, where traditional madrasah education has been carried out from the past to the present. With the modernization movement that started in Afghanistan in the last century, madrasahs continued their existence and functionality as illegal educational institutions, despite the bans on religious education and madrasahs. Although official high schools and sharia faculties are providing religious education in the country, madrasahs are in greater demand. It is expected that the demand for these madrasahs will increase, especially since the madrasahs were legalized in the period after the Taliban came to power in August 2021. Our study covers the last hundred-year historical process of Afghanistan's madrasahs. It aims to provide information about Afghanistan madrasahs, which are the continuation of Diobend madrasahs, which are considered as representatives of traditional interpretation in the Indian subcontinent, and especially about hadith education. Today, the way of interpretation of Islam by the madrasah-based politicians who hold the political power is the subject of current discussions. The nature of the madrasahs, whose Hanafi fiqh and Maturidi creeds are prominent, their education curricula and especially their hadith-oriented perspectives are conveyed. Our study includes data obtained from Afghanistan madrasahs by using qualitative research method within the framework of field research.

Keywords: Afghanistan, Madrasa, Deoband, Hadith, Mawlawi..

Extended Abstract

Afghanistan is a geography that has educated a large number of scholars since the early periods of Islamic history and has made great contributions to the science of hadith. In the first four centuries of the Hijri, Qutaiba b. Said, Said b. Mansur, Abû Dawud al-Sijistânî, İbn Hibbân al-Bustî and al-Khattâbî were trained. The tradition of the madrasa, which has trained many scholars in the field of hadith, fiqh, tafsir and Sufism in the historical process, has maintained its vitality in Afghanistan. There are numerous madrasahs in Afghanistan that protect to continue their traditional madrasah education to this day. Despite the bans imposed on religious education and madrasahs with beginning of the modernization movement in Afghanistan in the last century, madrasahs have maintained to exist and function as an illegal educational institution. Although There are currently official high schools and Sharia faculties providing religious education in the country, madrasahs are in greater demand. In particular, it is expected that the demand for these madrasahs will increase due to legitimate process of madrasahs transition after August 2021, when the Taliban came to power. Our study covers the last hundred-year historical process of Afghanistan's madrasahs. It aims to provide information about the madrasahs of Afghanistan, which are the continuation of the Diobend madrasahs considering representatives of the traditional interpretation in the Indian subcontinent, and especially hadith education. Currently, the ways in which politicians of madrasa origin who hold political power interpret Islam are the subject of current discussions. The nature of madrasahs, educational curriculum, and especially hadith-oriented perspectives of which Hanafi fiqh and Maturidi faith are more prominent. Our study provides data obtained from madrasahs of Afghanistan using qualitative research method within the framework of field research.

Diobend madrasahs along the Hanafi-Maturidi line, which are constantly mentioned when Afghanistan comes to the agenda, are indispensable educational institutions of religious education in Afghanistan. Due to the problems faced by madrasahs during the last hundred years, in the years 1920-1980, madrasahs continued their existence in difficult and secret conditions due to the problems faced by madrasahs. During this period, the madrasahs in Northern Afghanistan continued the Bukhara-Samarkand school line, while the madrasahs of Southern Afghanistan were influenced by the Diobend in the Hind subcontinent. However, with the 1979 invasion of Afghanistan by the USSR, madrasahs and muderris who continued their education in Northern Afghanistan started to emigrate to Pakistan. A small number of students had an opportunity to study in the Arab world while the majority turned to Pakistani madrasahs. Until 1989, when the USSR occupation ended, the students who had been in contact with the madrasahs in Pakistan embark upon returning to Afghanistan with new concepts and procedures. Thus, after 1990, a large number of madrasahs began to be opened in Afghanistan, and the Diobend method, received from Pakistan, was moved to Afghanistan. With this new procedure, the tradition of Maverad in northern Afghanistan began to lose its influence. Although there are currently madrasahs trying to continue this line, their number and effects continue to decrease. Some madrasahs, on the other hand, follow a different path by combining both methods.

When the number of graduates of madrasahs in Pakistan began to increase in Afghanistan, the curriculum was graduated from Bukhara and Diobend schools. The Bukhara school is expressed as active in memorizing Fiqh and ancient fiqh texts. The Diobend school is known for its value to hadith texts. With the increasing influence of Afghan madrasahs on Diobend, the last year of the madrasa is devoted to the reading of hadith texts under the name of “davra-i hadith”. The circuit-i hadith period is read as one year in some madrasahs and two years in some other madrasahs. During this period, all of the Kutub al-Sittah are being taught. On the other hand, the relationship between hadith and fiqh is also taught in the Commentary of Tahawi Meani'l-Asar. Students who are referred to as “Shaykh al-hadith” due to their competence in the field of hadith are authorized to issue a certificate of execution to a student who has graduated from a madrasa. Without permission from a

person who is not Shaykh al-hadith, no one can be a Mawlawi. At the same time, Shaykh al-hadith gives hadith deed and hadith permission to the students he graduates.

Despite the great importance given to the hadith by the madrasas of Afghanistan, there are no sheikhu'l-hadith that have their roots in the field of hadith and are known to the Islamic world. Their competence in the field of Hadith is appreciated only in their own resorts. The fact that the country is in a 40-year war has also been instrumental in the absence of hadith references. Although there are some scholars with copyrighted works, they remain at the local level and are not known to the Islamic world.

In terms of understanding and interpreting the hadith, it has been observed that discussions in the modern Islamic world are not followed /followed in Afghanistan, and that only classical commentaries are used to interpret the hadith in madrasahs, which are generally seen to be ignorant of the hadith studies in the modern Islamic world.

Giriş

Afganistan, son yüz yıllık tarihinde iç karışıklıklar, işgaller ve iç savaşların yaşandığı bir ülkedir. Ülkenin adı yaşadığı kargaşa ve savaş ile gündeme gelirken uluslararası kamuoyunda Afganistan ile birlikte din, medrese, cihad, mücahid, şeriat, Taliban, Mevlevî, Molla gibi kavramlar kullanılmaktadır. Afganistan'ı konu alan bazı çalışmalarda ülkedeki şiddet sorununun din ve din adamlarından kaynaklandığı şeklinde negatif değerlendirmelere rastlanmaktadır.¹ Ancak ülke insanının dinî eğitiminde başat rolü olan medreselerin durumu doğru bir şekilde tahlil edilmedikçe sağlıklı bir neticeye ulaşmak mümkün değildir. Bu çalışmada Afganistan medreselerin tarihî süreci, mevcut medreselerin durumu, eğitim müfredatları, Afganistan'da dinî eğitimin durumu, dinî kavramlar, önemli medreseler ve medreselerde verilen hadis eğitimleri ele alınmaya çalışılacaktır.

Afganistan'ın bugünkü dinî hayatını anlamak için son yüz yıllık tarihine bakmakta fayda bulunmaktadır. Birinci dünya savaşı sonrası İslam dünyasında başlayan işgaller ve ardından yaşanan bağımsızlıklar, yeni devletlerin kurulmasını sağladı. 8 Ağustos 1919 tarihinde imzalanan Ravalpandi antlaşması ile İngilizlerden bağımsızlığını kazanan Afganistan, Emanullah Han (1919-1926) idaresinde modernleşme hareketlerine başladı. 1923 yılında hazırladığı anayasa ile ülkede din ve devlet işlerinin ayrılmasını esas aldı. Emanullah Han, Afganistan'da uygulamaya koyduğu modernleşme hareketinde Türkiye'yi örnek aldı.² Kadınlara burka ve peçe giymeyi yasakladı, erkeklere pantolon ceket giymeyi zorunlu hale getirdi. Resmî tatil gününü, cumadan perşembeye aldı. Dinî eğitim veren tüm medreseleri kapattı. Cami imamlarının vazifelendirilmesi için Kabil'de tek bir resmi medrese açık bırakıldı. Bu medrese 1892 yılında Afganistan Emiri Abdurrahman Han tarafından açılan "Dâru'l-Ulûmi Arabi Kabil" medresesidir. Bu medresenin açılmasından 72 yıl sonra 1964 tarihinde "Dâru'l-Ulûmi Ebu Hanife" medresesi açılmıştır.³ Ülkedeki dinî eğitimin yasaklanması ve resmi dinî eğitim veren medreselerin azlığı nedeniyle toplum resmi olmayan medreselere yöneldi. Aynı zamanda dinî eğitim almak isteyen öğrenciler yurtdışına Pakistan, İran, Hindistan, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelere gitmeye başladı.

Üniversite düzeyinde 1951 yılına kadar dinî eğitim veren hiçbir fakülte yoktu. Yükseköğretim alanında ilk defa 1951 yılında Kabil Üniversitesinde Şeriat Fakültesi açıldı.⁴ Afganistan'daki mevcut Şeriat Fakülteleri ve kuruluş yılları kronolojik olarak şu şekildedir. Kabil Üniversitesi Şeriat Fakültesi 1951, Nangarhar Şeriat Fakültesi⁵ 1992, Belh Şeriat

¹ Bir çalışmada bu durumu ifade etmek için "dinsel şiddet" kavramı kullanılmaktadır. Yazar, her ne kadar "dinsel şiddet" in kaynağının din değil kültür olduğunu izah etse de bu kavramı kullanmaktan kaçınmamıştır. Bkz. Ahmadi Akbarshah, "Dinsel Şiddet'in Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2017), 117-132.

² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Mayıs 2010), 155-165.

³ Naqibullah Haidari, *Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitimi -Ebu Süleyman Medresesi Örneği-* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), s.45.

⁴ İki sene önce 1949 yılında Türkiye'de Ankara İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Afganistan hükümetleri, Emanullah Han'ın başlattığı reformlar noktasında Türkiye'yi takip etmekte idiler. Bkz. Jawad Siddiqi, *Afganistan'da Yükseköğretimde Din Eğitimi* (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006), s.52.

⁵ Fakültenin tarihçesi için detaylı bilgi web sayfasında bulunmaktadır. Bkz. Nangarhar Üniversitesi, Tarihçe, (Erişim 05.10.2021).

Fakültesi ve Herat Şeriat Fakültesi⁶ 1993, Tahar Şeriat Fakültesi⁷ 1994, Kapisa el-Biruni Şeriat Fakültesi 2000, Host Şeriat Fakültesi⁸ 2003, Kandahar Üniversitesi Şeriat Fakültesi⁹ 2009, Gazne Şeriat Fakültesi 2013.

Tarihlere dikkat edilirse Şeriat Fakültesi ilk defa Zahir Şah döneminde 1951’de Kabil Üniversitesinde açılmıştır. Rusların Afganistan işgal sürecinde (1979-1989) ve akabinde Babrak Karmal (1979-1986) ve Necibullah (1987-1992) dönemlerinde ülkede hiçbir dinî yükseköğretimin olmaması dikkat çekmektedir. Bu durum, ülkede Rusya’nın tüm Orta Asya’da uyguladığı komünizmin etkisini göstermektedir. Dolayısıyla Afganistan’ın bağımsızlığını kazandığı 1919 yılından itibaren mücahitlerin Kabil’i ele geçirdiği 1992 yılına kadar 73 yıllık süreçte yükseköğretim alanında sadece Kabil Üniversitesi Şeriat Fakültesi dinî eğitim vermiştir. Mücahit hükümetlerinin başladığı 1992 yılından sonra Kabil dışında diğer vilayetlerde Şeriat Fakülteleri açılmaya başlanmıştır. Bu durum ülkenin uzun bir süre dinî yükseköğretimden mahrum kaldığını ve bu ihtiyacı gidermek için öğrencilerin yurtdışında eğitime yöneldiğini göstermektedir. Üniversite ve akademik kariyer eğitimi almak isteyenler genellikle Mısır’da el-Ezher Üniversitesine gitmişlerdir. Yurtdışında eğitim alma imkânı olmayan binlerce genç ise dinî eğitim almak için komşu ülke Pakistan’daki resmi olmayan medreselerde dinî eğitim almaya çalışmışlardır.

1979 yılında SSCB’nin Afganistan işgali ile birlikte başlayan cihad hareketlerine bakıldığı zaman mücahit hareket liderlerinin büyük kısmının yurt dışında dinî eğitim alan isimler olduğu görülmektedir. Özellikle Afganistan siyasetinde etkili olan bazı isimlere değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

1972 yılında Cemiyeti İslami başkanlığına seçilen Burhaneddin Rabbani, 1963 Kabil Şeriat Fakültesi mezunu olup 1968 yılında el-Ezher Üniversitesinde yüksek lisansını tamamlamıştır.¹⁰ Rus işgali döneminde kurulan Afganistan İslam Birliği partisi (Hizbi İttihâd-ı İslâmî) başkanı Abdurrah Resul Sayyaf, ilk dinî eğitimini Kabil’de Daru’l-Ulûm-ı Ebu Hanife’de 1960 yılında tamamladı. Kabil Şeriat fakültesinden 1967 yılında mezun olan Sayyaf, 1971 yılında yüksek lisans için Mısır/el-Ezher üniversitesine gitti.¹¹ Afganistan İslâmî Hareketinin kurucularından Ğulâm Muhammed Niyâzî, ortaöğretimin Daru’l-Ulûm-ı Ebu Hanife’de bitirdikten sonra lisans ve yüksek lisans eğitimini el-Ezher Üniversitesinde tamamladı.¹² Hizbi İslami Halis lideri Mevlevî Muhammed Yunus Halis ise dinî eğitimini üniversitelerden değil medreselerden almıştı. Pakistan’daki Daru’l-Ulûm-ı Hakkaniye medresesinden mezun olan Halis, eğitiminin ardından memleketi Nangarhar’a dönerek burada önemli bir siyasi ve dinî figür haline geldi. Mevlevî Muhammed Yunus Halis’in

⁶ Tarihçe için bkz. Puhentunı Herat, “Şeriyat ve Ulûm-ı İslâmî”, (Erişim 11.10.2021).

⁷ Tahar Şeriat Fakültesi cihad döneminde Pakistan Peşaver şehrinde mücahidler tarafından 1991 yılında kurulmuş olup, mücahit hükümetinin kurulması sonrasında 1994 yılında Tahar’a taşınmıştır.

⁸ Tarihçe için bkz. Puhentunı Şeyh Zaid, “Tarihçe-i Puhenzey Şeriyat”, (Erişim 10.10.2021).

⁹ Tarihçe için bkz. Puhentunı Kandahar, “Puhenzey Şeriyat”, (Erişim 11.10.2021)

¹⁰ Azmi Özcan, “Burhâneddin Rabbânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/s.407.

¹¹ Abdurrah Resul Sayyaf’ın özgeçmişi için bkz. Habergüzarı Şahid, “Zindeginame Abdurrah er-Resul Sayyaf”, (Erişim 03.10.2021)

¹² Humayoon Zahin, *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler (1969-1996)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), s.58.

arkadaşı olan ve önemli bir siyasi figür olan Mevlevî Celaleddin Hakkani, Pakistan'da Semiu'l-Hak ile anılan Daru'l-Ulûm-ı Hakkaniye Medresesinden¹³ mezun olup aynı medresede hocalık yapmaya başladı.

Taliban'ın hüküm sürdüğü 1996-2001 yılları arasında Pakistan'da bulunan medreseler Afganistan'a taşındılar. Çok sayıda medrese öğrenci ve hocaları ile birlikte Afganistan'ın farklı şehirlerinde eğitimlerine devam etmeye başladılar. Ancak ABD'nin 2001 yılında başlayan işgali ile birlikte medreseler için sıkıntılı süreç yeniden başladı. Özellikle Taliban ile bağlantılı olan bazı medreseler kapanmak zorunda kaldı. Hocaların bir kısmı dağlarda savaşırken bir kısmı Pakistan, Katar ve Suudi Arabistan gibi ülkelere gittiler.

Tüm bunlar ülkede dinî eğitim almakta zorlanan ve baskı altında olan toplumun alternatif yollar aradığını, mevcut hükümetlerin hiçbir alternatif yol bırakmaması üzerine yurtdışında dinî eğitim almaya başladıklarını göstermektedir. Bugün 2021 yılında Afganistan idaresinde bulunan siyasi figürlerin neredeyse tümü yurtdışında dinî eğitim alan kişilerden oluşmaktadır.

1. Kavramlar

Afganistan'da medreseler ve dinî eğitime yönelik olarak kullanılan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramların bir kısmı İslam dünyasında kullanılmak ile birlikte anlam farklılıkları barındırmaktadır. Çok sık kullanılan kavramlar aşağıda verilmiştir.

Molla: Medrese eğitimine başlayıp Arapça sarf-nahiv kitaplarını okumaya başlayan öğrencilere molla denilmektedir. Türkiye'de doğu medreselerinde eğitime yeni başlayan öğrencilere “feqe/fakih” denildiği gibi, Afganistan'da molla denilmektedir. Molla, *Şerhu'l-Câmi* kitabını bitirmeden önce medreseden ayrılan kişilere verilen bir isimdir.

Da molla: Afganistan'da kullanılan Da Molla kavramı tarihi süreçte anlam değişikliğine uğramıştır. Kavram daha çok Maverâünnehir medreseleri geleneğinde bulunmaktadır.¹⁴ Geçmişte “dah molla/on molla” anlamında kullanılmış olup, molla olan kimseden çok daha bilgin, on mollaya bedel anlamında kullanılmıştır. Bugün Afganistan'da kullanılan Mevlevî kelimesinin geçmişteki karşılığı idi. Ancak Afganistan'da 1979 yılında başlayan Rusya işgali ile birlikte Pakistan'a başlayan göç, ilim çevrelerinin kullanmış olduğu kavramları da değiştirmeye başladı. Pakistan'daki medreselerde dinî eğitim alan öğrenciler, savaşın bitmesi ile birlikte 1996 yılı sonrasında Afganistan'a geri dönmeye başladılar. Geri dönüşle birlikte yeni kurulan medreselerde kavramlar da değişmiştir. Pakistan medreselerinden edinilen kavramlar Afganistan'da kullanılmaya başlanmış olup en bilgin kişiye Mevlevî adı verilmiştir. Bu durumda molla kavramı *Şerhu'l-Câmi*¹⁵ isimli esere kadar okuyanlara verilmiştir. Cami okuduktan sonra medrese tahsilini terk eden kimselere

¹³ Dâru'l-Ulûm-ı Hakkaniye medresesi, Pakistan'ın Hayber Pahtunva eyaletinin Akora Hotak şehrinde bulunmaktadır. Medresenin kurucusu Şeyhu'l-hadis Mevlevî Abdulhak Akorwi olup 1957 yılında Hakkaniye medresesini kurdu. 1988 yılında vefat edince medresenin başına oğlu Mevlevî Semiu'l-Hakk geçmişti. Mevlevî Semiu'l-Hakk, Taliban'ın fikir babası olarak kabul edilir.

¹⁴ Safiyullah Muntazir, “Musahebe ba Mevlevî Abdulvekil Ahundzâde”, *Mecelle-i Diwan* 2/1 (2021), 138.

¹⁵ İbnü'l-Hâcib'in Arap gramerine dair el-Kâfiye'sine Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye adıyla yazdığı, ancak daha çok şârihin lakabıyla tanınan şerh.

“Da molla”, yani yarım molla lakabı verilir. Halihazırda bu kavrama fazla rastlanmamaktadır. Kuzey Afganistan’da yaşlı kesimlerin daha çok aşına olduğu bir kavram durumundadır.

Ahund ve Ahundzade: Ahund kelimesi Farsça kökenli bir kelimedir. Hund, okudu anlamına gelmektedir. Hând ise okumuş, üstat anlamlarına gelmektedir. Başına gelen a eki ise ağa kelimesinin kısaltılmış hali olup Ahund kelimesi “Ağa Hund” birleşik isminin kısaltılmış halidir.¹⁶ Kavram Maverâünnehir kökenli olup Afganistan’da belirli bölgelerde kullanılmaktadır. Afganistan’da ilmi ve irfanı ile bilinen, âlim olmanın yanında ruhânî bir vasfı olan kimselere bu sıfat verilmektedir. Ahund kimselerin çocuklarına ise Ahundzade adı verilmektedir.

Mevlevî: Medrese eğitimini eksiksiz bir şekilde tamamladıktan sonra “devre-i hadis” denilen ve bir yıl boyunca Şeyhu’l-hadis’ten alınan hadis eğitimi sonrası yapılan icazet merasiminde sarık sarıp icazet alan kişilere Mevlevî denilir. Medrese çevrelerinde en sık kullanılan kavramların başında Mevlevî kelimesi gelmektedir. Saygı bildirmek için ise “Mevlevî Sahib” ifadesi kullanılmaktadır.

Müftî: Müftî lakabıyla anılmak için “ifta programı”ndan mezun olmak gerekmektedir. İfta programı halihazırda Belh vilayetinin başşehri Mezar-ı Şerif’te sadece iki yerde verilmektedir. Müftî Muhammed İshak¹⁷ ve Müftî Nasratullah İsmetî’nin medreselerinde verilmektedir. Her iki müftî de ifta programlarını Pakistan’daki medreselerden almışlardır. Medreseyi bitirip Mevlevî lakabını aldıktan sonra müftî olmak isteyenler dâru’l-iftâ programlarını okumak durumundadırlar. Dâru’l-iftâ programlarında Hanefî mezhebi fıkıh kitapları ve özellikle Hindistan ve Pakistan bölgesinde maruf olan *Fetâvâ-yı Dârü’l-ülüm-i Diyûbend* ve *Fetâvâ-yı Âlemgîriyye* gibi fetvâ kitapları okutulmaktadır.

Şeyhu’l-hadis: Hadis konusunda uzmanlaşmış kimselere denilmektedir. Mevlevîlikten sonra kendisini bu alanda yetiştiren kimse, hadis dersi vermeye başladığında ve diğer ulema arasında kendisine itibar edilirse “şeyhu’l-hadis” olarak anılmaktadır. Mesela Mevlevî olan bir kimse, destarbendi programı yapamaz. Destarbendi programı mutlaka bir şeyhu’l-hadis’in nezaretinde yapılmaktadır. “Şeyhu’l-hadis”lik mertebesine ulaşmak için özel bir eğitim programı bulunmamaktadır. Bir Mevlevî, yıllar süren müderrislik tecrübesiyle kendisini hadis alanında yetiştirdikten sonra, vermiş olduğu hadis dersleri ile birlikte şeyhu’l-hadis olarak isimlendirilmektedir. Şeyhu’l-hadislik için herhangi bir özel eğitim gerekmesi de Mevlevîler arasında hadis ilmiyle temayüz etmiş olan kimseler, doğal süreç içerisinde ulema arasında kabul görmekteylerdir. Mesela Mezar-ı Şerif’te yüzlerce Mevlevî olmasına rağmen maruf ve meşhur altı adet şeyhu’l-hadis bulunmaktadır. Bu isimler: Şeyhu’l-hadis Mevlevî Muhammed Said Haşimî, Şeyhu’l-hadis Mevlevî Abdulhalık, Şeyhu’l-hadis Mevlevî Abdulkâhir, Şeyhu’l-hadis Mevlevî Müftî Nasratullah İsmetî, Şeyhu’l-Hadis Mevlevî Müftî Muhammed İshak ve Şeyhu’l-hadis Mevlevî Seyfuddin Mezârî.

Destarbendi: Destarbendi kelimesi sarık sarma anlamına gelmektedir. Medreseyi bitirip Mevlevî olmaya layık olan öğrenciler, mezun olduğu medresede yapılan merasimle sarık sararak Mevlevî olmaya hak kazanır. Destarbendi programını tertip edebilmek için

¹⁶ Bkz. Hamid Algar, “Ahund”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).

¹⁷ Müftî Muhammed İshâk, 28 Ocak 2022 tarihinde Belh’ten Faryab’a giderken bir trafik kazasında vefat etti.

Şeyhu'l-Hadis olmak ve icazet verebilecek durumda olmak gerekir. Bu program Afganistan'da eskiden çok sık yapılan bir program değildi. Zira icazet verebilecek durumda Şeyhu'l-Hadis olmadığı için destarbendi programı için genellikle Pakistan'a gidilmekte idi. Ancak 2010 yılından itibaren Afganistan'da destarbendi programı çoğalmaya başladı. Destarbendi merasimleri her yıl hicri takvime göre Receb ayı içerisinde yapılır. Merasimin yapılması ile birlikte medrese eğitimine ara verilir. Bu süreçte Mevlevî, ders halkasını camide tüm halka açar ve Ramazan Bayramı'na kadar geçen 3 aylık sürede Kur'an tefsiri dersleri yapar. Bayram'dan bir gün önce yapılan hatim merasimi ile tefsir dersi nihayet bulur.

Medrese: Küçük veya büyük dinî eğitim veren gayri resmî kurumların tümüne medrese adı verilmektedir. Beş-on öğrencinin olduğu, küçük sayıda ve neredeyse her caminin yanında bulunan eğitim kurumlarına da medrese denilmektedir. Özellikle her caminin yanında bulunan medreselerin büyük bir kısmı gündüzlü/nehari eğitim vermektedir. Cami cemaatinin ve mahallenin maddi imkanlarına göre, caminin yanında iki üç oda yapmak suretiyle kalacak yer imkânı bulunursa “medrese-i leyli” yani yurdu bulunan ve gece öğrencilerin kaldığı medreseler de bulunmaktadır.

Afganistan'da medreseler aidiyet açısından ikiye ayrılmaktadır. A. Resmi olarak Eğitim Bakanlığına bağlı olan medreseler. B. Resmi olmayan medreseler. Resmi olmayan medreseler de kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır. Birincisi; Hac, İrşad ve Evkaf Bakanlığında kaydı bulunan medreseler. Bu medreselere “medrese-i münderec” de denilmektedir. İkincisi; hiçbir kaydı olmayan, düzensiz, tamamen kayıt dışı eğitim veren medreseler. Bu medreselere “medrese-i müteferrika” denilmektedir. Ancak Taliban'ın iktidara geldiği 15 Ağustos 2021 tarihinden sonra medreselerin idaresi Maarif Bakanlığına devredildi. Belh vilayeti Maarif Müdürü Şeyh Abdulcelil Şehidhil'in verdiği bilgiye göre Belh vilayetinde toplam 823 medrese bulunmaktadır. Bu medreselerin sadece 39 adeti resmi medrese olup diğerleri gayri resmi medreselerdir.¹⁸ Gayri resmi olan medreselerin kaydı bundan sonra Maarif müdürlüğü tarafından yapılacaktır. Ayrıca medreselerden mezun olup devre-i hadis dönemini bitiren öğrencilere Afganistan Maarif Bakanlığı tarafından yapılacak bir sözlü sınav sonrası lisans diploması verilmesi planlanmaktadır.

Dâru'l-Ulûm: Dâru'l-Ulûm ise fiziki imkanları bakımından daha büyük olan, uzak yerlerden, civar şehir ve köylerden öğrencilerin gelip barındığı, eğitim programının daha düzenli olduğu medreselere verilen isimdir. İki tür Dâru'l-Ulûm bulunmaktadır. Birisi resmi olmayan ve medrese eğitimi veren dâru'l-ulûmlar, diğeri ise resmi olup Maarif müdürlüğünde kaydı bulunan dâru'l-ulûmlar. Resmi olup Maarif müdürlüğünde kaydı bulunan dâru'l-ulûmların hocaları, her birisi gayri resmi medrese sahibi olan Mevlevîlerdir. Bu haliyle resmi veya gayri resmi medreselerin beslediği kaynak aynı olmaktadır. Aralarındaki tek fark diploma olup resmi dâru'l-ulûmlardan mezun olanlar Şeriat fakültelerinde eğitim imkanı bulmaktadırlar.

Geleneksel medrese dışında Türkiye'deki İmam-Hatip Liselerine tekabül eden ve resmi olarak dinî eğitim veren devlet okullarına da dâru'l-ulûm denilmektedir. Devlet okulu

¹⁸ 13.02.2022 tarihinde Belh Maarif Müdürlüğünde Belh Maarif Müdürü Mevlevî Şeyh Abdulcelil Şehidhil ile yapmış olduğumuz görüşme.

olmasına rağmen sayısal olarak çok fazla bulunmayan dâru'l-ulûmlar, her şehirde birer tanedir. Mesela Mezar-ı Şerif şehrinde bir adet erkek ve bir adet kız daru'l-ulûmu bulunmaktadır; Daru'l-Ulûm-i Esediyye ve Daru'l-Ulûm-i Zeynebiyye. Resmi olan bu kurumlar 12. Sınıf itibarı ile lise eğitimini bitirirler. Lise eğitimini bitiren öğrenciler üniversite sınavına girerler ve sadece İlahiyat/Şeriat Fakültesini tercih edebilirler. Ancak eğitime devam etmek isteyenler için 2 yıl daha eğitim verilmektedir. 13 ve 14. Sınıf olarak isimlendirilen ve yüz yüze yapılan bu eğitim, Türkiye'deki İlahiyat ön lisans eğitimine tekabül etmektedir. 14. Sınıfı bitiren bir öğrenci, ilgili sınavlarda başarılı olmak kaydıyla İlahiyat/Şeriat Fakültesi 3.sınıfından devam edebilmektedir.

Daru'l-Huffâz: Hafızlık eğitimin verildiği kurumlara dâru'l-huffâz adı verilmektedir. Afganistan'da genellikle 5-10 yaş arasında hafızlık eğitimi veren resmi ve gayri resmi çok sayıda dâru'l-huffâz bulunmaktadır.

Devre-i Hadis: Medresede Arapça, mantık, tefsir ve fıkıh dersleri tamamlandıktan sonra sadece hadis derslerinin işlendiği eğitim yılına devre-i hadis denilir. Bu eğitim yılı, medresenin sekizinci senesidir. Bu dönemde *Kütüb-i Sitte*'nin tüm eserleri bir hoca nezaretinde okunur. Genellikle devre-i hadis eğitimi bir yıl iken bazı medreseler iki yıl olarak belirlemişlerdir.¹⁹ Bir yıl süren hadis derslerinde eğitim sadece hızlıca metin okumak şeklinde sürdürülmektedir. Devre-i hadis dönemini bitiren öğrenci destarbendi programına katılarak Mevlevî olmaya hak kazanır.

2. Geleneksel Medreseler

Afganistan'da medreseler ana hatlarıyla Pakistan, İran ve Özbekistan'daki medreselerin etkisi altında kalmıştır. Kuzey Afganistan'da Özbekistan'ın Buhara ve Semerkand ekollerinden etkilenmiş medreseler bulunurken, güney Afganistan'da Pakistan, batı Afganistan'da ise İran medreselerinden etkilenen medreseler bulunmaktadır. Ancak İran ve Pakistan medreseleri de Hindistan'daki Diyobend medreselerinin etkisinde olmaları nedeniyle ortak bir merkezden beslenmektedirler.

Batı Afganistan'daki dinî medreseler ekseriyetle İran'ın Sistan-Belucistan eyaletinin başşehri Zâhidân'da bulunan Zâhidân medreselerinden etkilenmişlerdir. Afganistan'ın batı bölgesinde bulunan Herat, Nimruz ve Helمند gibi vilayetlerde Zahidan medreselerinden mezun olan çok sayıda Molla/Mevlevî vardır. İran'ın Zâhidân şehrinden adını alan medresenin başında şu anda Mevlevî Abdulhamid İsmailzey²⁰ bulunmaktadır. Mevlevî Abdulhamid İsmailzey (1946 doğumlu), İran'daki Sünni Hanefi topluluğun dinî manevi lideri olarak kabul edilir.²¹ Zâhidân medreselerinin kurucusu ise aynı zamanda Mekki camisinin kurucusu olan Mevlâna Abdülaziz Mollazade (1916–1987), Diyobend mezunu bir âlimdi.

¹⁹ Hindistan'daki Diyobend medreselerinde devre-i hadis iki yıl olarak düzenlenmiştir. Diyobend geleneğini devam ettiren Afganistan medreselerinde bu dönem 1 yıla düşürülmüştür. Hindistan'daki medreselerin durumu için bkz. Anas Chakrathody Alumthammal, "Hindistan'daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğrenim ve Öğretim Metodları", *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research* 5/1 (2021), 1-23.

²⁰ Şahsına ait internet sitesi bulunmaktadır. Bkz. The Official Website of Shaikh Abdolhamid Ismaelzahi, (Erişim 03.10.2021)

²¹ Habip Demir, "Günümüz İran Hanefiliği ve İran'da Hanefilik-Maturidilik Çalışmaları", *IV. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu, Hanefilik-Maturidilik*, 2 Cilt, 2017, 312-324.

Abdülaziz Mollazade'nin 1987'de vefatıyla birlikte, damadı Mevlevî Abdülhamid, Daru'l-Ulûm'un başına geçmiştir.

Kuzey Afganistan'daki medreselerde ise Buhara-Semerkand ekolü diyebileceğimiz sûfi kökenli medreselerin etkileri görülmektedir. Bu bölgede etki bırakan medreseler arasında özellikle yüzyıllardır eğitimini aksatmadan devam ettiren Özbekistan Buhara'daki Mir Arab medresesi²² bulunmaktadır. Afganistan'ın kuzeyinde bulunan ve Özbekistan ve Türkmenistan'a komşu olan Cevizcan, Belh, Faryab gibi şehirlerdeki medreselerde Buhara ve Semerkand ekolünün izleri bulunmaktadır. Güneyde ise Pakistan'daki Diyobend medreselerinden mezun olanların yoğunlukta bulunduğu medreseler bulunmaktadır. Burada Afganistan'ın belli başlı büyük şehirlerindeki medreseler ve etkili âlimlerin isimlerini vermekte fayda mülâhaza ediyoruz.

2.1. Herat Medreseleri

Medrese-i Daru'l-Ulûm-ı Âlî Herat: Şeyhu'l-hadis Mevlâna Celilullah Mevlevîzade (1930 doğumlu) tarafından kurulan medrese şu anda oğlu Mevlevî Sıbğatullah tarafından idare edilmektedir. Mevlevî Celilullah Hindistan'daki Diyobend medresesi mezunu olup oğlu Mevlevî Sıbğatullah ise Pakistan'daki Mevlevî Şeyhu'l-Hadis Muhammed Taki Osmani'nin öğrencisidir.

Medrese-i Daru'l-Ulûm-ı Herat: Herat'taki bilinen bir diğer medrese Müftî Muhammed Server tarafından idare edilen medresedir. Müftî Server, İran'ın Zahidan şehrindeki medresenin müderrisi Mevlevî Abdülhamid'in öğrencisidir.

Medrese-i Daru'l-Ulûm-ı İslamiye: Medresenin baş müderrisi Mevlevî Nur Ahmed İslam Câr olup Ekim 2021 tarihinde Herat valisi olarak göreve başlamıştır.

Daru'l-Ulûm-ı Âlî Ensâr: Mevlevî Muciburrahman Ensârî medresenin başında olup sufi medresesi olarak bilinir.

2.2. Cevizcan Medreseleri

Medrese-i Ebu Ubeyd Cüzcanî: Başmüderrisi Mevlevî Yâr Muhammed olan medrese Şibirgan il merkezinde bulunmaktadır.

Müftî Mevlevî Abdülhafız Karşı Medresesi: Cevizcan'ın Hocadoku köyünde medresesi bulunmaktadır.

Medrese-i Ebu Suleyman Cüzcanî: Mevlevî Şeyh Veliyullah tarafından idare edilen Şibirgan merkezde bulunan medresedir.²³

2.3. Kabil Medreseleri

Medrese-i İmam Hasan el-Basri: Mevlevî Abdussabur tarafından idare edilen medresenin baş müderrisi Mevlevî Hanzade'dir.

Daru'l-Ulûm-ı Âlî Arabî Kabil: Resmi bir medrese olup sadece bir müderrisin meşhur olduğu medreselerden değildir. Kabil'de açılan ilk resmi medresedir. Emir Abdurrahman Han zamanında açılan medrese, Afganistan'ın ilk resmi dinî eğitim veren medresesidir. İlk

²² İnci Yelda Şafakçı, "XIX. Yüzyılda Buhara Medreseleri", *Journal of Turkish Studies* 9/4 (2014), 1049-1059.

²³ Bu medreseye dair yapılmış yüksek lisans tezi için bkz. Haidari, *Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitimi - Ebu Süleyman Medresesi Örneği*.

kurulduğunda adı “Beytü’l-Ulûm ve Beytü’l-Kurra” iken daha sonra değiştirilerek “Dâru’l-Ulûmı Arabi Kabil” olarak değiştirilmiştir.

Dâru’l-Ulûm-ı Ebu Hanife: Afganistan’da kurulan ikinci resmi medresedir. 1964’de başladığı eğitimine halen devam etmektedir. Erkek ve kız olmak üzere iki ayrı binası bulunan medresede halihazırda toplam 7000 öğrenci bulunmaktadır.²⁴

Daru’l-Ulûm-ı İmâm Tirmizî: Şeyhu’l-Hadis Mevlevî Zebihullah Raşidî’nin baş müderrisliğinde 2005 yılından beri eğitime devam eden bir medrese. Bünyesinde hem hafızlık hem de İslamî ilimler bölümlerini barındırmaktadır. Müderrisleri arasında Şeyhu’l-Hadis Mevlevî Zuhurullah Hakkanî, Şeyhu’l-Hadis Mevlevî Muhammed İsmail Hanefî ve Müftî Mevlevî Abdullah Hammad gibi isimler bulunmaktadır.

2.4.Kandahar Medreseleri

Kandahar Afganistan’ın güneydeki en büyük şehirlerin başında gelir. Kandahar’da müderris ve öğrencileri ile toplumda etkili olan belli başlı medreseleri ve müderrisleri şunlardır.

Camiatu’l-Hayr Medresesi: Mevlevî Mahmud Ömer Hitabî.

Camiatu İslamiyye Eşrefiyye Medresesi: Mevlevî Muhammed Resul.

Camiatu’l-Farukiyye Medresesi: Mevlevî İnyetullah.

Medrese-i Osmaniye: Mevlevî Hasan Can.

Camiatu’l-Hak Medresesi: Mevlevî Mücahid.

2.5.Diğer Medreseler

Gazne’de: Mevlevî Fazıl Ömer Müceddidi’nin idaresindeki Medrese-i Nuru’l-Medaris.

Tahar’da: Mevlevî Abdulküddus idaresindeki Nevabad Medresesi Tahar’ın başkenti olan Talukan’daki önemli medreselerdendir.

Kapisa’da: Fahrü’l-Meşayih Mevlevî Miyagül Can idaresindeki Medrese-i Fahru’l-Medâris.

3. Selefî Medreseler

Afganistan’da çok yaygın olmamakla birlikte Arap dünyasından etkilenen ve selefî çizgide bulunan medreseler ve bu medreseler ile meşhur olan bazı isimler mevcuttur. Biz bu isimlerden birkaçını burada vereceğiz. Selefî çizgide bulunan Mevlevîlerin geleneksel sûfî çizgiye olan eleştirileri genellikle kabir ziyareti, şefaath, tasavvuf, şirk ve bidat gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Bu eleştiriler neticesinde muhataplarını mürted, müşrik ve kafir gibi sıfatlarla itham etmektedirler. Bir kısmı silahlı eylemlere katılmakla birlikte bir kısmı ise medreselerdeki eğitim ile sadece tebliğ ve davet ile yetindiklerini ifade etmektedirler. Bununla birlikte takipçileri arasında şiddete başvuran çok sayıda mutaassıp kişinin var olduğu da bilinen bir gerçektir.

3.1.Kabil: Mevlevî Ebu Ubeydullah Mütevekkil, Kabil’de selefî düşüncenin yayılmasında etkisi olan isimlerden birisi idi. Kendisine ait medresesi olup çok sayıda

²⁴ 13.10.2021 tarihinde yapmış olduğumuz okul ziyaretinde okul müdürü ile yapmış olduğumuz görüşmeden aldığımız bilgiler.

öğrencisi bulunmakta idi. Taliban'ın 15 Ağustos 2021 tarihinde Kabil'i ele geçirmesinden sonra evine gelen kimliği belirsiz kişiler tarafından gözaltına alındı. Akabinde 5 gün sonra ölüsü bulundu. Aile yakınları, Mevlevî Mütevekkil'in ölümünden Taliban'ı sorumlu tuttular. Mevlevi Mütevekkil medresesi, ölümünden sonra faaliyetlerini azaltmak durumunda kaldı.

3.2.Cevizcan: Aslen Mezar-ı Şerif'li olan Mevlevî Habiburrahman'ın, Şibirgan'ın Derzab ilçesinde medresesi faaliyet göstermektedir. Medrese öğrencileri arasında Afganistan başta olmak üzere bölge ülkelerinden ve farklı İslam ülkelerinden çok sayıda öğrenci bulunmaktadır. 2018 yılında Taliban'ın ilçeyi ele geçirmesi üzerine öğrencileri ile birlikte bilinmeyen bir yere gitti. Terör örgütleri ile bağlantısı sebebiyle dağlarda yaşadığı bilinmektedir.

3.3.Belh: Medrese-i İmam Müslim'in baş müderrisi Mevlevî Abdulkâhir, selefi kimliği ile tanınan hitabeti güçlü bir din adamıdır. Uzun yıllardır Mezar-ı Şerif'te medrese eğitimi veren Mevlevî Abdulkâhir, özellikle geleneksel Buhara medreseleri tarafından "selefi ve vahhabi" olarak tanımlanmaktadır. Kendisi bu iddiaları reddetmekle birlikte camii ve radyo programlarında sûfi ve geleneksel çizgiye yaptığı sert eleştirilerden dolayı seleflik ithamından kurtulamamıştır.

3.4.Kunar: Mevlevî Ziyau'l-Hak'ın medresesi ve öğrencileri Kunar vilayetinde etkili bir medrese durumundadır. Aynı zamanda seleflerin ve özellikle DAEŞ'in liderliğini üstlenen Mevlevî Ziyau'l-Hak, Ebu Ömer Horasani lakabıyla bilinmektedir. Mevlevî Ziyau'l-Hak Mayıs 2020 yılında (Muhammed Eşref Gani dönemi) güvenlik güçleri tarafından tutuklandı. Hapishanede tutulan Mevlevî Ziyau'l-Hak, Taliban'ın 15 Ağustos 2021 tarihinde tüm Afganistan'ı kontrol altına alması sonrasında hapishanede öldürüldü.²⁵ Afganistan'da DAEŞ'in en etkili olduğu yerlerin başında Kunar gelmektedir.

3.5.Celalabad: Daru'l-Ulûm-ı Narençbağ medresesi selefi düşüncenin Celalabad'taki merkezi olarak kabul edilir. Mevlevî Serdar Veli Sakib ve Mevlâna Ahmed Şah bu medresenin iki önemli hocasıdır. Medresenin sosyal medya ağlarını aktif kullandığı, ses ve video görüntüleri ile birçok kişiye ulaştığı bilinmektedir. Bölgedeki selefi düşüncenin yayılmasında büyük etkileri vardır.²⁶

4. Belh Medreseleri

4.1.Medrese-i İmam Merğınani: Belh'te faaliyet gösteren medreseler arasında son yüz yıllık süreçte eğitime ara vermeden devam eden en kadim medresesidir. Medresenin kurucusu Buhara'dan gelip Belh'e yerleşen Şeyh Merğınânî'dir. 1947'de Belh vilayeti başşehri Mezar-ı Şerif'e yerleşen Şeyh Merğınânî, şehir merkezinde inşa ettiği medresesinde ders vermeye başladı. Medresesi, halk arasında Ravza olarak bilinen camiinin yakınlarında bulunmaktadır. Şeyh Merğınânî, 1969 yılında vefat ettiğinde inşa ettiği medrese ve camiinin avlusuna defnedildi. Türbenin kitabesi aşağıdadır.

²⁵ Kunar vilayetindeki selefi akımların etkileri için detaylıca bkz. Şebeke-i Tahlilıranı Afganistan, "Nabudi Daeş der Kunar", (Erişim 10.09.2021)

²⁶ Medresenin faaliyetleri için youtube adresine bakılabilir. Bkz. Daru'l-Ulûmı Narençbağ, "Youtube sayfası", (Erişim 07.09.2021)

Şeyh Merğînânî'nin 1969 yılındaki vefatından sonra medreseyi öğrencisi Mevlevî Abdulhâlik idare etmeye başladı. 1979 tarihindeki SSCB tarafından işgal edilen Afganistan'daki zor şartlar nedeniyle medrese bir süre kapandı. Bu dönemde Mevlevî Abdulhalik Pakistan'a hicret etti. Rus işgalinin bitmesiyle Belh'e dönen Mevlevî Abdulhalik, medresedeki eğitime kaldığı yerden devam etmeye başladı. Mevlevî Abdulhalik Haziran 2021 tarihinde Kovid-19 hastalığı sebebiyle vefat etti.

4.2. Medrese-i İmam Müslim: Kurucusu Mevlevî Ebu'l-Esrâr Abdülkâhîr'dir. Mevlevî Abdülkâhîr, Bağlan'lı olup eğitim hayatına Rusların işgali sebebiyle farklı vilayetlerde devam etti. 1992 yılında Kabil'de Necibullah hükümetinin düşmesinden sonra Belh'e yerleşti. Taliban'ın iktidara gelmesinden sonra Pakistan'a gitti. Pakistan'da Turungzo medresesinde Hakkânî medresesi hocalarından Şeyh İdris'ten dersler aldı. 2000 yılında Belh'e geri dönerek Dâru'l-Ulûmu Esediyye'de hocalık yapmaya başladı. Kısa bir süre sonra ise Feyzi Âm medresesine geçerek 9 yıl burada hocalık yaptı. En son kendi medresesini kurarak buradan ayrıldı. Dâru'l-Ulûmu İmâm-ı Müslim medresesi 2012 yılından beri Mevlevî Abdülkâhîr idaresinde hizmetine devam etmektedir. Mevlevî Abdülkâhîr, tefsir alanında başladığı *"Esnedu'l-Beyân fi't-Tefsiri'l-Kurân"* eserini yazmaya devam etmektedir. Mevlevî Abdülkâhîr, düzenli yaptığı tefsir dersleri ile tefsir alanındaki uzmanlığı kabul edilmiş ve şehirde *"Şeyhu't-Tefsir"* olarak bilinmektedir.

Mevlevî Abdülkâhîr aynı zamanda Merğînânî medresesinde ders okumuş ve Mevlevî Abdulhalik'in öğrencilerindedir. Hocası Mevlevî Abdulhalik Buhara-Semer kand geleneğini devam ettiren bir çizgide bulunurken Mevlevî Abdülkâhîr hocasının geleneksel çizgisini terk edip selefi çizgiye kaymıştır. Bundan dolayı hocası ile aralarında başlayan kırınglık ilmi tartışmalarda sert eleştiriler yöneltmesine sebep oldu. Bu sert eleştiriler yer yer şiddete kadar vardı. Mevlevî Abdulhalik'in öğrencilerinden dergâh sahibi bir sûfi şeyh olan Mevlevî Hayatuddin faili meçhul bir suikasta kurban gidince (2019) kamuoyu tarafından sorumlu

olarak selefi medreseler ve selefi hocalar suçlandı. İki hocanın öğrencileri arasındaki anlaşmazlık şiddete kadar varınca Belh'teki diğer âlimlerin arabuluculuğu ile düzeltilmeye çalışıldı. Belh âlimler şurasının girişimleri sonucunda hocası Mevlevî Abdulhalık ile 2020 yılında bir araya gelen Mevlevî Abdulkâhir arasındaki kırgınlık giderildi.

4.3. Medresei Feyzi-Âm: Medrese 1990 yılında Şeyhu'l-Hadis Mevlevî Abdurrezzak tarafından kurulmuştur. Mevlevî Abdurrezzak'ın 2007 yılında vefatından sonra medrese Mevlevî Abdulhekim Hikmet tarafından idare edilmektedir. Mevlevî Abdulhekim Hikmet, Celaliye medresesi hocası olan Şeyhu'l-Hadis Seyid Muhammed Haşimî'nin öğrencisidir. Feyzi Âm medresesinde devre-i hadis kısmında hadis dersleri veren Mevlevî Abdulhekim Hikmet, hadis dersleri vermesine rağmen hadis alanında henüz diğer âlimler tarafından kabul görmüş değildir. Medresei Feyzi Âm, Belh'in en büyük ve fiziki anlamda en donanımlı medresesidir. Medresenin kurucusu Mevlevî Abdurrezzak'ın oğullarından iş adamı Abdüsselam Bey tarafından finanse edilen medrese, aynı zamanda Türkmen medresesi olarak da bilinir.

4.4. Dâru'l-Ulûmu Celaliye: Şeyhu'l-hadis Seyid Muhammed Said Haşimî tarafından kurulan medrese, 2006 yılından beri mezun vermeye başlamıştır. Celaliye medresesi 16 yıllık geçmişli olan bir medrese olup hocasından dolayı Belh'te en çok kabul gören medreselerden birisidir. Şeyhu'l-hadis Mevlevî Seyid Muhammed Said Haşimî, 1960 yılında Cevizcan vilayeti Mengecik ilçesinde doğdu. İlk derslerini köyünde Da Molla Abdulhakim'den okudu. *Molla Câmî* eserini Molla Esedullah'tan, *Beyzâvî Tefsiri* ve *Hidâye* kitabını ise Mevlevî Abdurrezzâk'ın yanında okudu. Rusların Afganistan işgali sırasında 19 yaşında olan Hâşimî, eğitimini yarıda bırakarak Ruslara karşı cihat üzere dağlara çıktı. Bir süre sonra eğitimine devam etmek üzere Şibirgan'ın Açıpar köyünde Feyzi Âm medresesinin kurucusu Molla Abdurrezzak'ın yanında okumaya başladı. Eğitimini tamamladıktan sonra tekrar cihada başladı. 1990'lı yıllarda mücahit gruplar arasında çatışmalar başlayınca cihadı terk edip Pakistan'a gitti. Pakistan'da Ziyâu'l-Medaris medresesinde dersler alırken bir yandan da Lahor'da Mevlevî Musa Han'dan tasavvuf icazetnamesi aldı. Pakistan'dan döndükten sonra Feyzi Âm medresesinde 4 yıl müderrislik yaptı. Daha sonra kendi medresesi Dâru'l-Ulûmu Celâliye'yi kurarak burada hadis dersleri vermeye başladı.²⁷

Celaliye medresesinin bir özelliği sadece hadis dersi veren bir medrese olmasıdır. Diğer medreselerde eğitimlerini tamamlayan öğrenciler “devre-i hadis” adı verilen son yılı burada geçirerek “destarbendi” programına katılmaya hak kazanmaktadırlar.

4.5. Dâru'l-Ulûmu Mahmudiye: Bir dönem (1994-1998) Mezar-ı Şerif valiliği yapan Mevlevî Osman Salikzade tarafından kurulan medrese, Mezar-ı Şerif'in eski medreselerindendir. Mevlevî Osman Salikzade, 2020 yılında Kovid-19 sebebiyle vefat etti. Vefatından sonra öğrencileri medresedeki eğitimi sürdürmeye devam etmektedirler.

4.6. Dâru'l-Ulûmu Ebu Hanife: Müftî Muhammed İshak tarafından kurulan medrese, Belh'teki maruf medreselerindendir. Müftî Muhammed İshak, özellikle fıkıh ve fetva alanındaki yetkinliği sebebiyle şehirde müftî lakabıyla anılan ender isimlerden birisidir. Ebu

²⁷ Bkz. Safiyullah Muntazir, “Musahebe ba Şeyhu'l-Hadis Mevlevî Muhammed Said Haşimî”, *Mecelle-i Diwan* 1/2 (2020), 117-140.

Hanife medresesi daha çok fıkıh yönüyle öne çıkmış ve “dâru’l-iftâ” programı olan medreselerinden birisidir. Medresenin ismi de fıkıh ve fetva özelliğini öne çıkarması sebebiyle “Ebû Hanife” olarak isimlendirilmiştir. Müftî Muhammed İshak, 28 Ocak 2022 tarihinde Belh’ten Faryab’a giderken bir trafik kazasında vefat etti. Vefatından sonra hocası Seyfeddin Mezârî, eğitimi yarım kalan öğrencilerin derslerini bitirmek suretiyle bu seneki (2022) “destarbendi” programını tamamlamış oldu.

4.7.Dâru’l-Ulûmu Hammadiye: Müftî Nasratullah İsmetî tarafından 13 yıl önce 2007 yılında kurmuştur. Pakistan’ın Karaçi şehrindeki medrese eğitimin tamamlayan Nasratullah İsmetî, Belh’in başşehri Mezar-ı Şerif’e dönerek Faryabîler mahallesinde inşa ettiği camiinin yanında Dâru’l-Ulûmu Hammadiye’yi kurmuştur. 2007 yılından beri eğitimine devam eden medresede “devre-i hadis” ile birlikte “dâru’l-iftâ” programı da bulunmaktadır. Diğer medreselerde hadis eğitimi bir yıl iken Hammadiye medresesinde iki yıl olarak düzenlenmiştir. Hammadiye medresesi müderrisi Nasratullah İsmetî’nin daha çok fıkıh alanındaki yetkinliği sebebiyle hadis alanında bir yılın yeterli görülmediği, bu sebeple iki yıla çıkarıldığı görülmektedir.

5. Medreselerin Müfredatı

Afganistan’daki medreselerin sistemi ve müfredatı çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı sadece okutulan belli başlı eserleri vermekle yetineceğiz. Medreselerde öncelikle Arapça gramerinin öğrenilmesi için okutulan belli başlı eserler vardır. Arapça eğitimi ile birlikte fıkıh kitapları okutulur. Medresenin son senesi ise hadis derslerine ayrılır.

Arapça: Müellifi bilinmeyen anonim eser olarak okutulan ve dili Farsça olan *Bidân*, İzzüddîn ez-Zencânî’nin (ö. 660/1262) *el-İzzî fi’t-Tasrif*, Abdülkahir el-Cürcânî’ye ait *Avâmil*, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî’nin (ö. 745/1344) *el-Hidâye fi’n-Nahv*, Ahmed b. Ali b. Mes’ûd’un (ö. VIII. [XIV.] yüzyılın başları) sarf konusunda yazdığı *Merâhu’l-Ervâh*, İbnü’l-Hacib olarak meşhur olan Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus’un (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*, Cemâleddin İbnü’l-Hâcib’in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eserine Abdurrahman-ı Câmî’nin (ö. 898/1492) yazdığı, daha çok *Molla Câmî* adıyla anılan *el-Fevâidü’z-Ziyâiyye* isimli şerh okutulmaktadır.

Fıkıh: Ebü’l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâî el-Mısırî’nin (ö. 1069/1659) *Nûrû’l-îzâh ve Necâtü’l-ervâh*, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî’nin (ö. 861/1457) *Fethu’l-Kadîr*, Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes’ûd’un (ö. 747/1346) *Şerhu’l-Vikaye* gibi fıkıh kitapları okutulmaktadır.

Mantık: Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkindî el-Ebherî’nin (ö. 663/1265) *İsâgucî* adıyla bilinen *er-Risâletü’l-Esîriyye fi’l-Mantık* isimli eseri.

Medreselerde takip edilen müfredata dair bir örnek makalemiz ekinde verilecektir.²⁸

6. Medreselerde Hadis Eğitimi

Afganistan medreselerinde hadis eğitimi büyük önem arz eder. Toplam eğitim yılı sekiz olan medreselerde sekizinci yılın tümü hadis eğitimine ayrılır. İlk yedi yıllık eğitimde fıkıh, tefsir, akaid dersleri yanında hadis usulü ve hadis metinleri de okutulur. Medreselerde hadis

²⁸ Bkz. EK-1

usulü ve hadis metinleri kitapları yıllık ders müfredatı içerisinde farklılık göstermekle birlikte aşağıdaki kitaplar okutulmaktadır.

Zâdu't-Tâlibîn. Eserin müellifi Muhammed Aşık İlâhî Bernî'dir.²⁹ Eserin asıl dili Arapça olup medreselerde Farsça tercümesi okutulmaktadır. Medreseye yeni başlayan öğrenciler bu eseri ikinci sınıfta okumaktadırlar. Eser erbaîn tarzı bir eserdir.³⁰ Müellif girişte Rasûlullah'a ittibâ konusunu genişçe açıkladıktan sonra çeşitli konulara dair kırk hadisi şerhiyle beraber vermektedir.

Riyâzu's-Sâlihîn. İmâm Nevevî'nin (ö. 676/1277) bir Müslümanın günlük hayatında ihtiyaç duyacağı hadisleri derlediği üç ciltlik bu eserin bazı bölümleri medreselerin iki ve üçüncü sınıflarında okutulmaktadır.

Mişkâtü'l-Mesâbih. Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından Ferrâ el-Begavî'ye ait *Mesâbihu's-Sünne*'yi tamamlamak için yazılan eser Afganistan'da çok itibar gören bir kitaptır. Öyle ki medrese çevrelerinde "Mişkât-ı Şerif" olarak bilinir. *Miškât*, medresenin altı ve yedinci senelerinde okutulmaktadır. Aynı zamanda ulema arasında hadis söz konusu olunca genellikle "bu hadis *Miškât*'ta geçmektedir" ifadesiyle kaynağın sağlamlığı vurgulanır.

Şerhu Meâni'l-Âsâr. İmâm Tahâvî'nin (ö. 321/933) bu eseri, medresenin son yılında "devre-i hadis" senesinde okutulmaktadır.

Kütüb-i Sitte. Afganistan'daki medreselerde eğitimin son yılı tamamen hadis eğitimine ayrılır ve bu döneme "Devre-i Hadis" denilir. Bu dönemde *Kütüb-i Sitte*'nin tümü okutulur. Bu okuma tarzı, metnin hızlıca okunmasından ibarettir. Herhangi bir şerh ve açıklama ihtiyacı duyulmaz. Sadece teberriken dönemin başında "Ameller niyete göredir" hadisi ile dönemin son dersi "destarbendi" adı verilen mezuniyet döneminde Şeyhu'l-hadis olan müderris tarafından tüm halka açık olarak hadis şerhi yapılır. *Kütüb-i Sitte* dışında İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eseri ile İmâm Azam Ebû Hanife'nin *Müsned*'i ders olarak okutulmaktadır.

Hadis Usûlü Eserleri

Medreselerin "devre-i hadis" adı verilen son sınıfından önce hadis usulü kitapları olarak Mahmud Tahhân'ın *Teyisiru Mustalahi'l-Hadis* isimli usul eseri ile İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetu'l-Fiker* adlı usul eserleri okutulmaktadır. Bu iki usul eseri dışında okutulan hadis usulü eseri bulunmamaktadır. Bu yönüyle hadis konusunda Afganistan medreseleri öne çıktıklarını düşünmekle birlikte usul eserlerine gerekli ihtimamın verilmediği görülmektedir.

Hadis Şerhleri: Medreselerde verilen hadis eğitimi müfredatı arasında hadis şerhleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte kütüphanelerde bulunan şerhlerden istifade etmek suretiyle mütalaa ve müzakerelerde şerhlere başvurulmaktadır. Şerhler arasında en çok istifade edilen Buhârî'nin şerhleridir. Belh'te geçmiş olduğumuz medreselerin

²⁹ Muhammed Aşık İlâhî Bernî, 1924 yılında Hindistân'ın Bülendşehr şehrinde doğdu. Hindistan Diyobend medreselerinde eğitim gördükten sonra Pakistan'ın Karaçi şehrinde "Dâru'l-Ulûmu Karaçi"de 12 yıl müderrislik yaptı. 1976 yılında Medine'ye hicret etti. 2002 yılında Medine'de vefat etti ve Cennetu'l-Baki'ye defnedildi. Bkz. Yûsuf el-Maraşlı, Nesrû'l-Cevâhir ve'd-Dürer fi ulemâi kami'r-rabîi aşer, Dâru'l-Marife, Beyrut 2006, s. 2072-2074

³⁰ Mevlana Muhammed Aşık İlâhî Bernî, *Zâdu't-Tâlibîn* (İntişârât-ı Hâce Abdullah el-Ensârî, 2017).

kütüphanelerinde rastladığımız şerhler genellikle şunlar olmuştur. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethu'l-Bârî*, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdu's-Sârî*, Bedrüddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetu'l-Kârî* isimli şerhleri en çok istifade edilen şerhler arasında bulunmaktadır. Bunlar arasında ise özellikle Aynî'nin *Umdetu'l-Kârî* isimli şerhi daha çok makbul kabul edilmektedir. Bunun sebebi olarak Aynî'nin Hanefî olması gerekçe gösterilmektedir.

Kütüb-i Sitte'nin diğer şerhleri çok nadir olarak bulunmaktadır. Belirli şerhlere odaklanıldığı için görüştüğümüz Mevlevîlerin bir kısmının şerh literatürü hakkında yeterli malumat sahibi olmadıkları görülmüştür.

Afganistan uleması arasında hadis şerh telifi geleneğini devam ettirenler de bulunmaktadır. Şeyhu'l-hadis Mevlevî Şihabuddin Dilâver tarafından telif edilen *Şihâbu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî* isimli eser, Buhârî'nin bölümlerinden Kitabu'l-Meğâzî'nin şerhi olarak hazırlanmıştır. Dört cilt olarak hazırlanan eser Peştuca olarak hazırlanan ilk Buhârî şerhi özelliğini taşımaktadır.

Sonuç

Afganistan gündeme geldiğinde sürekli dile getirilen Hanefî-Mâtûridî çizgisindeki Diyobend medreseleri, Afganistan'daki dinî eğitimin vazgeçilmez eğitim kurumlarıdır. Son yüz yıllık süreçte medreselerin karşılaştığı problemler sebebiyle 1920-1980 yıllarında medreseler varlıklarını zor şartlarda ve gizlice sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Kuzey Afganistan'daki medreseler Buhara-Semerkand ekolü çizgisini sürdürürken Güney Afganistan medreseleri Hind Alt kıtasındaki Diyobend etkisi altında kalmışlardır. Ancak 1979 SSCB'nin Afganistan işgali ile birlikte Kuzey Afganistan'da eğitimlerini sürdüren medreseler ve müderrisler Pakistan'a hicret etmeye başladılar. Az sayıda müderris ve talebe Arap dünyasında eğitim imkânı bulurken, çoğunluk Pakistan medreselerine gitmeye başladılar. SSCB işgalinin bittiği 1989 yılına kadar Pakistan'daki medreselerle iletişim halinde olan müderrisler, yeni kavramlar ve yeni usuller ile Afganistan'a dönmeye başladılar. Böylece 1990 sonrasında Afganistan'da çok sayıda medrese açılmaya ve Pakistan'dan aldıkları Diyobend usulünü Afganistan'a taşımaya başladılar. Bu yeni usul ile birlikte Kuzey Afganistan'daki Maveraünnehir geleneği etkisini yitirmeye başladı. Hali hazırda bu çizgiyi devam ettirmeye çalışan medreseler olmakla birlikte sayıları ve etkileri azalmaya devam etmektedir. Bazı medreseler ise her iki usulü birleştirmek suretiyle farklı bir yol takip etmektedirler.

Pakistan'daki medreselerden mezun olanların Afganistan'da sayısı artmaya başlayınca müfredat Buhara ve Diyobend ekolleri ile mezcolundu. Fıkıh ve kadim fikhî metinlerin ezberlenmesi konusunda Buhara ekolü etkindir. Diyobend ekolü ise hadis metinlerine verdiği değer ile bilinmektedir. Afganistan medreselerinin Diyobend etkisinin artması ile birlikte medresenin son senesi "devre-i hadis" adıyla tümüyle hadis metinlerinin okunmasına ayrılmıştır. Devre-i hadis dönemi bazı medreselerde bir yıl, bazı medreselerde ise iki yıl olarak okunmaktadır. Bu dönemde *Kütüb-i Sitte*'nin tümü okutulmaktadır. Diğer yandan hadis ve fıkıh ilişkisi Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'ı da okutulmaktadır. Hadis alanındaki yetkinliği sebebiyle "Şeyhu'l-hadis" olarak anılan müderrisler, medreseden mezun olan

öğrenciye icazet belgesi vermeye yetkilidir. Şeyhu'l-hadis olmayan bir kimseden icazetname almadan o kimse Mevlevî olamaz. Şeyhu'l-hadis aynı zamanda mezun ettiği öğrencilere hadis senedi ve hadis icazetnamesi vermektedir.

Afganistan medreselerinin hadise verdiği büyük öneme rağmen, hadis alanında telifleri olan ve İslam dünyasınca bilinen şeyhu'l-hadis bulunmamaktadır. Hadis alanındaki yetkinlikleri sadece kendi beldelerinde takdir görmektedir. Ülkenin 40 yıllık savaşın içinde olması da hadis teliflerinin bulunmamasında etkili olmuştur. Telif eserleri bulunan bazı âlimler olmakla birlikte bunlar lokal düzeyde kalıp İslam dünyasınca bilinmemektedir.

Hadisi anlama ve yorumlama anlamında modern dönem İslam dünyasındaki tartışmaların Afganistan'da takip edilmediği/edilemediği, modern dönem İslam dünyasındaki hadis çalışmalarından genellikle bîhaber olduğu görülen medreselerde hadis yorumlama konusunda sadece klasik şerhlerden istifade edildiği müşahede edilmiştir.

Kaynakça

- Akbarshah, Ahmadi. “Dinsel Şiddet’in Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2017), 117-132.
- Algar, Hamid. “Ahund”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/185. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Alumthammal, Anas Chakrathody. “Hindistan’daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğrenim ve Öğretim Metodları”. *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research* 5/1 (2021), 1-23.
- Demir, Habip. “Günümüz İran Hanefiliği ve İran’da Hanefilik-Maturidilik Çalışmaları”. *IV. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu, Hanefilik-Maturidilik*. 2/312-324, 2017.
- Haidari, Naqibullah. *Günümüz Afganistan Medreselerinde Din Eğitimi -Ebu Süleyman Medresesi Örneği-*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Mevlana Muhammed Aşık İlâhî Bernî. *Zâdu ’t-Tâlibîn*. İntişârât-ı Hacı Abdullah el-Ensârî, 2017.
- Özcan, Azmi. “Burhâneddin Rabbânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (3. Basım). Ek-2/407-408. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Safiyullah Muntazir. “Musahebe ba Mevlevî Abdulvekil Ahundzâde”. *Mecelle-i Diwan* 2/1 (2021), 137-152.
- Safiyullah Muntazir. “Musahebe ba Şeyhu'l-Hadis Mevlevî Muhammed Said Haşimî”. *Mecelle-i Diwan* 1/2 (2020), 117-140.
- Sıddiği, Jawad. *Afganistan’da Yükseköğretimde Din Eğitimi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
- Şafakçı, İnci Yelda. “XIX. Yüzyılda Buhara Medreseleri”. *Journal of Turkish Studies* 9/4 (2014), 1049-1059. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6851>
- Yılmaz, Aliye. “Amanullah Han’ın Islahatları ve Atatürk”. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Mayıs 2010), 155-165.
- Zahin, Humayoon. *Afganistan Siyasal Yaşamında İslâmî Hareketler (1969-1996)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

WEB KAYNAKLARI

Nangarhar University, “Tarihçe, Erişim” 05.10.2021.
<https://nu.edu.af/ps/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DA%86%D9%87-11>

- Puhentunı Herat**, “Şeriyat ve Ulûm-ı İslamî”, Erişim 11.10.2021.
<https://hu.edu.af/dr/%D8%B4%D8%B1%D8%B9%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D9%88-%D8%B9%D9%84%D9%88%D9%85-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C>
- Puhentunı Şeyh Zaid**, “Tarihçei Puhenzeyi Şeriyat”, Erişim 10.10.2021.
<https://www.szu.edu.af/dr/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DA%86%D9%87-%D9%BE%D9%88%D9%87%D9%86%DA%81%DB%8C-%D8%B4%D8%B1%D8%B9%DB%8C%D8%A7%D8%AA>
- Puhentunı Kandahar**, “Şeriyat Puhenzey”, Erişim 11.10.2021.
<https://www.kdru.edu.af/index.php/dr/node/409>
- Habergüzarı Şahid**, “Zindeginame Abdurrab er-Resul Sayyaf”, Erişim 03.10.2021.
<https://shahed.news/2020/05/%D8%B2%D9%86%D8%AF%DA%AF%DB%8C-%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%B1%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B3%D9%88%D9%84-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D9%81/>
- The Official Website os Shaikh Abdolhamid Islmaelzahi**, Erişim 03.10.2021.
<http://abdolhamid.net/>
- Şebekei Tahlişgıranı Afganistan**, “Nabudi Daeş der Kunar”, Erişim 10.09.2021.
<https://www.afghanistan-analysts.org/dari-pashto/reports/war-and-peace/%D9%86%D8%A7%D8%A8%D9%88%D8%AF%DB%8C-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D9%86%D8%B1-%D8%A2%DB%8C%D8%A7-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%A7%D8%B2-%D8%B4%D8%B1%D9%82-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7/>
- Daru’l-Ulûmı Narenbağ**, “Youtube sayfası”, Erişim 07.09.2021.
https://www.youtube.com/channel/UCiLdVA9F7CX5V_t-siZLxkw
- Serbestiyet**, “Taliban-Yeni Nesil”, Erişim tarihi: 15.10.2021.
<https://serbestiyet.com/haberler/ceviri-taliban-yeni-nesil-70804/>
- BBC News Farisi**, “Vizreti Maarifi Afganistan”, Erişim 19.09.2021.
<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-55207027>

EK-1: Örnek bir müfredat: Belh- Hammadiye Medresesi Müfredat Programı

نصاب تعلیم کامل

جامعه باب العلوم حمادیه، بلخ

سال: ۱۴۰۰ هـ ش

نصاب تعلیم سال جاری (۱۴۰۰ هـ ش / ۱۴۴۲ هـ ق) جامعه باب العلوم حمادیه، شهرمزا، بلخ

درجه اعدادیه اول			
شماره	فن	اسمای کتب	ملاحظات
۱	فقه	تعلیم الاسلام	
۲	تاریخ	تاریخ اسلام	دوحصه اول
۳	حفظ	حفظ عم	
۴	لسان	دری	
۵	لسان	انگلیسی	
۶	خطاطی	خطاطی و انشاء	
درجه اعدادیه دوم			
شماره	فن	اسمای کتب	ملاحظات
۱	تاریخ	تاریخ اسلام	دوحصه اخیر
۲	فقه	تسهیل مالابدمنه	
۳	لسان	دری	
۴	ریاضیات	ریاضی	گام به گام
۵	لسان	انگلیسی	
۶	خطاطی	خطاطی	
۷			
درجه اعدادیه سوم			
شماره	فن	اسمای کتب	ملاحظات
۱	فقه / سیرت	خلاصه المسائل بعده سیرت خاتم النبیین	
۲	نحو	علم النحو	
۳	صرف	علم الصرف	
۴	ادب	گلستان	
۵	ریاضیات	ریاضی	گام به گام
۶	لسان	انگلیسی	
۷			
درجه اولی			
شماره	فن	اسمای کتب	ملاحظات
۱	فقه	فقه المیسر	
۲	نحو	نحو میر بعده شمه	
۳	صرف	میزان الصرف بعده صرف میر	
۴	لغة	العربیة بین یدیک (اول)	
۵	ادب	قصص النبیین	۲ جزء
۶	منطق / حدیث	تیسیر المنطق بعده چهل حدیث	

درجه ثانيه			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	تفسیر جزء عم بعده زاد الطالبین	تفسیر / حدیث	۱
	مختصر القدوری اول	فقه	۲
	شرح مائة عامل بعده تعلیم المتعلم	نحو / ادب	۳
	ارشاد الصرف	صرف	۴
	العربیہ بین یدیک (دوم)	لغة	۵
	تسهیل المنطق بعده ایساغوجی	منطق	۶
درجه ثالثه			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	ترجمه ده پاره اخیر	تفسیر	۱
	ریاض الصالحین جزء اول	حدیث	۲
	مختصر القدوری دوم	فقه	۳
	هدایة النحو	نحو	۴
	علم الصیغه بعده فصول اکبری	صرف	۵
	مرقات بعده تسهیل عقیده الطحاویة	منطق / عقیده	۶
	قرآة الراشده بعده قصص کامل	ادب	۷
درجه رابعه			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	تفسیر ده سپاره وسط	تفسیر	۱
	ریاض الصالحین دوم	حدیث	۲
	کنز الدقائق	فقه	۳
	اصول الشاشی	اصول فقه	۴
	کافیہ	نحو	۵
	میرایساغوجی بعده خیر الاصول	منطق / اصول حدیث	۶
	نفحة العرب	ادب	۷
درجه خامسه			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	ترجمه ده پاره اول	تفسیر	۱
	هدایه اول	فقه	۲
	نور الانوار	اصول فقه	۳
	شرح جامی معرب	نحو	۴
	تلخیص المفتاح	بلاغت	۵
	شرح تهذیب	منطق	۶
	مقامات حریری	ادب	۷

درجه سادسه			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	آثار السنن	حدیث	۱
	هدایه دوم	فقه	۲
	حسامی	اصول فقه	۳
	شرح جامی مبنیات	نحو	۴
	قطبی بعده دروس البلاغه	منطق/بلاغت	۵
	هدایه الحکمت بعده میبذی	حکمت	۶
درجه سابعه			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	جلالین	تفسیر	۱
	هدایه سوم	فقه	۲
	موطا امام محمد بعده مسند امام اعظم	حدیث	۳
	مصطلح الحدیث بعده شرح عقاید	اصول حدیث/عقیده	۴
	توضیح و تلویح	اصول فقه	۵
	مختصر المعانی	بلاغت	۶
درجه ثامنہ			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	مشکوٰۃ اول	حدیث	۱
	نخبۃ الفکر بعده مشکوٰۃ دوم	اصول حدیث/حدیث	۲
	هدایه چهارم	فقه	۳
	فوز الکبیر بعده بیضاوی شریف	اصول تفسیر/تفسیر	۴
	سراجی بعده خلاصۃ الحساب	میراث/حساب	۵
	مطول بعده ملا غفور	بلاغت/نحو	۶

دوره حدیث (سال اول)			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	بخاری اول	حدیث	۱
	مسلم اول	حدیث	۲
	ترمذی اول	حدیث	۳
	ابوداود اول	حدیث	۴
	شرح عقود رسم المفتی	اصول افتاء	۵
			۶
			۷
دوره حدیث (سال دوم)			
ملاحظات	اسمای کتب	فن	شماره
	بخاری دوم	حدیث	۱
	مسلم دوم	حدیث	۲
	ترمذی دوم	حدیث	۳
	ابوداود دوم	حدیث	۴
	سنن ابن ماجه	حدیث	۵
	سنن نسائی	حدیث	۶
	موطا امام مالک	حدیث	۷
	شرح معانی الآثار	حدیث	۸

EK-4: Dâru'l-Ulûmu Celaliye'de mezun olan öğrencilere verilen mezuniyet icazetnamesi örneği

